

The article considers the topical issues in branch of binding norms, such as norms of constitutional, civil, criminal and administrative law. Its influence in regulation of social relations in different branches of law are studied, authors generalizations are made.

Key words: normativity in norms of constitutional law, normativity in norms of administrative law, normativity in norms of criminal law, normativity in norms of civil law.

Постановка проблеми. У науці існує позиція, за якою норми права всіх галузей права – це обов'язкові правила поведінки загального характеру. Приписи, що містяться в нормі та вводяться в дію офіційно, повинні виконуватися кожним суб'єктом, якщо він опиняється в умовах, які передбачені правилом. Кожна правова норма формулюється державою, містить чітко визначені юридичні правила й обов'язки. Якщо правило, яке міститься в нормі, не виконується добровільно, держава примушує дотримуватися його, застосовуючи заходи, які передбачаються санкціями. Таким чином, норми всіх галузей права мають імперативний [2, с. 28], тобто обов'язковий, характер, забезпечений примусовою силою держави. Доцільно зазначити, що в більшості галузевих підручників і навчальних посібників визначення галузевої норми права та нормативності права відсутнє [3]. Вони обмежуються виключно констатацією того факту, що галузеві норми та нормативність права існують. Саме тому нашу статтю буде присвячено вивченню ролі та значення галузевої нормативності права в різних галузях права.

Стан дослідження. Як нами зазначалося вище, власне галузевій нормативності права комплексних досліджень не присвячувалося, однак окремі аспекти даної проблеми згадувалися в працях таких науковців, як: О.В. Сінькевич, Я.В. Чистокляний, Ю.О. Тихомиров, С.С. Назимов, С.О. Харитонов, С.О. Погрібний та ін.

Метою нашого дослідження є загальна характеристика галузевої нормативності права та вивчення її впливу на існуючі відносини в суспільстві.

Виклад основних положень.

1. Галузева нормативність у нормах конституційного права.

Почнемо з розгляду норм конституційного права, більшість з яких містять конкретні загальнообов'язкові правила поведінки і передбачають або прямо вказують на можливість примусового забезпечення. У них часто можна виділити звичайні структурні елементи будь-якої правової норми: гіпотезу, диспозицію і санкцію. Але в багатьох нормах санкція відсутня, в інших же немає і гіпотези. Це ускладнює техніко-нормативістський аналіз багатьох конституційних правовідносин, змушуючи юристів логічно виводити або шукати приховані кошти правового забезпечення таких норм. Втім, часто цього робити немає потреби, тому що породжені цими нормами правовідносини не призводять до конфліктів або достатньо надійно забезпечуються нормами політичної моралі.

Тому доцільно розглянути конституційно-правову норму та дати оцінку її нормативності.

Конституція України містить багато узагальнених приписів (норми-цілі, норми-зобов'язання, програмні норми). Природно, виникає питання про їх нормативність. Наявність у Конституції України загальних положень, принципів, дефініцій не тільки не позбавляє її нормативності, а, навпаки, свідчить про широке її використання. Нормативність конституційних принципів зумовлена тим, що вони акумулюють, узагальнюють найбільш важливі, соціально значущі явища і вводять їх у межі прийнятих у державі нормативів. Так, у ст. 1 Конституції України встановлено, що Україна є демократичною, правовою, соціальною державою. На сьогодні це, по суті, програмна норма. Виникає запитання: а чи є нормативним це конституційне положення? Безумовно, оскільки нормативними є програмні конституційні установлення. Нормативність усіх норм, які містяться в Конституції України, впливає з нормативності самої Конституції як інтегруючого центру правової системи України.

Цікаву точку зору з приводу нормативності висловлює О.В. Сінькевич, яка відзначала, що однією з особливостей зазначених норм вважають саме те, що часто вони не містять чітко вираженого правила поведінки [4, с. 15]. До того ж автор правильно зауважує, що прийняте за радянських часів твердження про те, що низка конституційних приписів не містять норм права, є не цілком слушними [5, с. 12], оскільки Преамбула Конституції України є історичною довідкою формулювання завдань держави, що також мають нормативні властивості, хоча і не формулюють певних прав й обов'язків [4, с. 18]. Дійсно, політичний зміст Преамбули Основного Закону має нормативне значення в тому розумінні, що вони юридично зобов'язують органи держави і посадових осіб додержуватися її цілей і завдань, завжди виражати цілі й інтереси та волю українського народу.

У вищезазначеній позиції досить чітко відображається нормативність, яка своїми основними властивостями допомагає захистити інтереси як кожного громадянина окремо, так і весь український народ.

У літературі існує ще одна проблема присутності нормативності в конституційно-правових нормах. Набула поширення думка про те, що нормативність притаманна лише «основним» розділам Конституції України, і багато її положень є основою для поточного законодавства, але не є нормами прямої дії. У зв'язку з цим робиться висновок про недіючий характер принаймні деяких положень Конституції України. Уразливість цієї позиції полягає в тому, що її прихильники підходять до оцінки конституційних норм з критеріями, які вироблені за межами науки конституційного права і стосуються норм інших галузей законодавства. Між тим особливості самої Конституції України зумовлюють особливості її нормативного характеру. Про це свідчать і спеціальні властивості конституційно-правових норм, які були сформульовані Я.В. Чистокляним у дисертаційному дослідженні (однією з них є прямиї характер дії норм конституційного права). Будучи об'єктивізованими, в першу чергу, в Конституції України, конституційні норми мають особливий порядок дії. Це означає, що на виконання норм Конституції України видаються інші закони, прямо передбачені конституційними положеннями, а в правозастосовному значенні пряма дія норм Конституції України обумовлює те, що всі суб'єкти конституційного права первинно керуються у своїй діяльності нормами чинної Конституції, хоча прямиї характер дії поширюється не на всі норми конституційного права, а лише на ті з них, що об'єктивізовані в Конституції України. Конституційно-правові норми, що знайшли своє відображення в інших джерелах конституційного права, не наділені властивостями норм прямої дії, оскільки не мають виключної юридичної сили [5, с. 62].

Дану позицію підтримує Ю.М. Тодика, вказуючи на особливості конституційно-правових норм – їх прямиї дії. Говорячи про норми, які містяться в Конституції України, вчений наголошував, що їх пряма дія має розглядатися як у законотворчому, так і в правозастосовному аспектах [6, с. 26].

Наостанок зазначимо, що цій юридичній категорії властиві як загальні видові ознаки (кваліфікації) норми права, так і спеціальні родові ознаки (кваліфікації), притаманні виключно норми конституційного права. Сукупність загальних і спеціальних ознак конституційної норми дає уявлення про найбільш рельєфні особливості цієї юридичної категорії.

Сукупність всіх загальних ознак повною мірою відповідає основним властивостям нормативності, які були нами сформовані. А отже, для успішного функціонування конституційно-правовим нормам не тільки притаманна, а й необхідна нормативність, яка допомагає регулювати суспільні відносини в даній сфері та оберігати їх своєю примусовістю.

II. Галузева нормативність у нормах адміністративного права.

Як нам відомо, нормативний масив адміністративного права становлять адміністративно-правові норми. Саме цими нормами регулюються суспільні відносини у сфері реалізації виконавчої влади. Причому необхідно наголосити, що саме функція захисту прав і свобод громадян має стати пріоритетною для адміністративно-правових норм сучасної Української держави на відміну від норм, успадкованих від колишньої адміністративно-командної системи, які були орієнтовані, насамперед, на задоволення та захист переважно державних інтересів.

Важливість використання в адміністративно-правових нормах нормативності свідчить їх головне призначення, а саме забезпечення детального, точного та визначеного нормативного регулювання суспільних відносин.

Норми адміністративного права визначають межі належної поведінки учасників управлінських відносин, їх правовий статус, обсяг повноважень, прав та обов'язків сторін управлінських відносин, тобто створюють відповідний правовий режим, насамперед, у сфері виконавчої влади. Основною метою адміністративно-правових норм є організація і регулювання управлінських відносин, забезпечення належних умов для реалізації учасниками таких відносин своїх прав та виконання покладених на них обов'язків у такій важливій сфері суспільного життя, тобто публічного управління. За допомогою норм адміністративного права фактичні суспільні відносини в цій сфері завдяки нормативності перетворюються в адміністративно-правові. Це характеризує значимість активної соціальної ролі, властивої даним нормам.

Доцільно зупинитися на розгляді механізму адміністративно-правового регулювання, тому що це механізм імперативно-нормативного впорядкування організації і діяльності суб'єктів та об'єктів управління та формування стійкого правового порядку їх функціонування.

Тобто він відображає процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин. При цьому механізм адміністративно-правового регулювання представляє собою довготривалий процес, який розпадається на стадії, на кожній з яких працюють особливі юридичні засоби, які в сукупності і складають його. З цього випливає, що він допомагає нормативності врегульовувати суспільні відносини у сфері адміністративного права.

Отже, приходимо до висновку, що не обходяться без нормативності й адміністративно-правові норми, з яких випливає визначальна її роль, тому що саме за допомогою нормативності офіційно закріплюються повноваження, організація і відповідальність органів державного управління, а також права і обов'язки громадян і громадських організацій у сфері державного управління.

III. Галузева нормативність у нормах кримінального права.

Що стосується норм кримінального права, то саме в ньому досить яскраво проявляється нормативність, охороняючи права, свободи і інтереси людини і громадянина.

Норми кримінального права є загальнообов'язковими до виконання, маючи тим самим ознаку загальнообов'язкової нормативності. Ці норми здебільшого виступають як норми-заборони. Вони забороняють певні вчинки людей, а саме злочинні дії або злочинно бездіяльність, під загрозою застосування за їх вчинення особливих примусових заходів – кримінального покарання.

Таким чином, норма кримінального права є законодавчо оформленим правилом, в якому регламентується поведінка суб'єктів кримінально-правових відносин [7, с. 4].

Дані норми (правила поведінки) встановлюються лише вищими органами законодавчої влади і закріплюються у відповідних законах. Це так зване позитивне право, або чинне право. Саме тому кримінальне право має формальну визначеність: воно точно фіксує в законах у гранично формалізованому вигляді в письмовій формі ознаки злочинів і покарань за них, тобто вимоги, що ставляться до поведінки людей, межі та умови їх вчинків, наслідки протизаконних дій або бездіяльності.

Слід відмітити, що формальна визначеність кримінального права – це не тільки гарантія законності та однаковості застосування його норм, а й одне з невід'ємних прав людини.

За допомогою нормативних правових приписів фіксуються межі між злочинною та незлочинною поведінкою, чітко визначається тим самим можливість людини здійснювати свої права і свободи відповідно до закону, чітко уявляти, що дозволено, а що заборонено кримінальним законом. Відповідно до Конституції України кримінальні закони видаються лише Верховною Радою України. Звідси випливає, що основним суб'єктом нормативності є Верховна Рада України.

Отже, кримінальне право знаходить свій вияв тільки в законах.

У покаранні, що призначається судом від імені держави за вчинений злочин як санкція за порушення кримінально-правової заборони, передбачена в законі, проглядається і така властивість кримінального права, як його державна забезпеченість.

Отже, можна відзначити, що кримінальне право як система норм (законів) має такі ознаки: загальнообов'язкову нормативність, формальну визначеність і державну забезпеченість. Ці ознаки, притаманні праву взагалі, стосовно кримінального права виступають дуже чітко і своєрідно, відображаючи особливості цієї галузі права. Без них уявити дані норми права взагалі неможливо, тому що саме на них вони побудовані.

Останнім часом кримінальне право є досить динамічним у нормативному плані, деякою мірою нестабільним правовим інструментарієм регулювання суспільних відносин. Це пояснюється як його багатофункціональністю, так і швидкими змінами тактичних завдань певних кримінально-правових норм, що коригуються поточними суспільними інтересами в конкретних соціальних сферах.

Аналіз положень, передбачених у ч. 1 ст. 1 Кримінальному кодексу України, дає підстави стверджувати, що загальними цінностями кримінально-правової охорони в Україні є: 1) права і свободи людини та громадянина; 2) власність; 3) громадський порядок; 4) громадська безпека; 5) довкілля; 6) конституційний устрій України; 7) мир і безпека людства.

Як бачимо, зазначені цінності є похідними від більш загальних людських і правових цінностей. Право закріплює й охороняє численні цінності суспільного життя: свободу, справедливість, життя, здоров'я, гідність, матеріальний добробут, здорове довкілля, працю, сім'ю тощо. У свою чергу, для кримінально-правового законодавства забезпечення правової охорони цих цінностей слугує його метою, завданням. Тому пріоритетним завданням нормативності є захист загальних цінностей, які визначені у ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України в ієрархічному порядку за критерієм їх значущості для суспільного життя [8, с. 191-200].

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що кримінальне право посідає особливо місце в системі права України. Воно охороняє ті цінності, які є визначальними для інших галузей права, встановлюючи, які діяння є зло-

чинами і яка міра кримінальної відповідальності має застосовуватися до осіб, які вчинили ці злочини. Тому нормативне закріплення всіх основних засад кримінального права є необхідною умовою захисту та охорони прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

IV. Галузева нормативність у нормах цивільного права.

За сучасних умов, коли майже всі вчені-правознавці визнають об'єктивний характер поділу права на приватне й публічне, питання щодо визначення норми та нормативності права саме в цивільному праві, особливо приватному, набуває, на нашу думку, особливої актуальності. Це пов'язано з тим, що, по-перше, чинне цивільне законодавство України визнає регуляторами цивільних відносин не тільки приписи актів цивільного законодавства, а й договори, а по-друге, норма права є фундаментом правового регулювання, яке в цій сфері зазнало принципових змін.

Запропонована в сучасному підручнику дефініція норми цивільного права як правового припису, що регулює особисті немайнові й майнові відносини їх учасників [9, с. 26], є досить загальна, тому що з неї неможливо навіть зробити висновок, про які саме правові приписи йдеться.

Визнання чинним Цивільного кодексу України можливості саморегулювання договірних цивільних відносин сторонами укладеного правочину, норми (правила) якого відступають від нормативних приписів, закріплених у відповідних актах цивільного законодавства, розрахованих на впорядкування саме таких відносин, призводить до того, що єдиним регулятором останніх слугують саме норми (правила), що містяться в договорі. З.В. Ромовською була висловлена думка про те, що норми правочину, згідно з яким сторони відступили від положень закону, повинні вважатися нормами цивільного права [10, с. 42]. Аналогічну позицію займають і деякі вчені. Так, М.М. Сібілов вважає, що договір у договірних відносинах у сфері приватного права є засобом саморегуляції, однією з форм вираження права [11, с.53], С.О. Харитонов підкреслює, що правочин, не передбачений актами цивільного законодавства, який укладається сторонами, виступає джерелом цивільного права, а його умови, що регламентують відносини, не врегульовані такими актами, можуть створювати норми цивільного права [12, с. 12].

Поділяючи наведені точки зору зазначених учених-правників, варто наголосити на тому, що необхідно змінити уявлення щодо нормативності приватного права й нормативного характеру його норм. В умовах, коли єдиним

правотворцем була держава, її веління дійсно поширювалися на невизначене коло неперсоніфікованих учасників суспільних відносин. Причому розуміння нормативності права через указані складники його загальнооб'язковості стосувалися всіх «опублічених» галузей права.

В умовах визнання поділу права на приватне й публічне закріплення можливості саморегулювання у царині приватного права, договірних цивільних відносин нормативність, на думку С.О. Погрібного, має формулюватися як властивість акта створювати правило поведінки щодо певної життєвої ситуації незалежно від того, персоніфіковані чи ні суб'єкти цієї поведінки, розраховане це правило на одноразове чи багаторазове застосування [13, с. 91].

Тим самим юридичне розуміння терміна «норма» узгоджується з її загальним філософським значенням. Адже норма у філософії – це, передусім, правило, зразок поведінки або дії, за допомогою якого забезпечується впорядкованість, регулярність соціальної взаємодії індивідів і груп [14, с. 441]. Саме тому норми договору, згідно з яким сторони відступили від положень актів цивільного законодавства, є нормами цивільного права, а сам правочин становить собою одну з форм вираження права й виступає джерелом цивільного права.

З урахуванням наведеного пропонуємо таку дефініцію поняття «норма цивільного права»: це правило поведінки, встановлене державою в актах цивільного законодавства, а також правило, встановлене безпосередньо учасниками цивільних відносин при реалізації ними права на їх саморегулювання у сферах і в межах, передбачених законом, які спрямовані на впорядкування особистих немайнових і майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [13, с. 93].

Зважаючи на вказане, єдність нормативного способу регулювання дозволеної або належної поведінки, кваліфікації певного діяння як правопорушення та регламентації його правових наслідків можна вважати об'єктивною передумовою забезпечення нормального розвитку цивільних відносин.

Висновки. Наостанок зазначимо, що для успішного функціонування правовим нормам різних галузей права не тільки притаманна, а й необхідна нормативність, яка допомагає регулювати суспільні відносини в даній сфері та оберігати їх своєї примусовістю. Нормативне закріплення всіх основних засад права є необхідною умовою захисту та охорони прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Фінансове право України: [Підручник] / [за ред. М. П. Кучерявенка]. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 320 с.
3. Тимченко Л. Д. Международное право: [Учебник] / Л. Д. Тимченко – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 1999. – 528 с.
4. Сінькевич О.В. Щодо особливостей норм конституційного права України / О. В. Сінькевич // Право України. – 2002. – № 11. – С.14-22.
5. Основин В. С. Нормы советского государственного права / В. С. Основин – М.: Госюриздат, 1963. – 110 с.
6. Чистоколяний Я. В. Конституційно-правові норми в Україні: дис. канд. юрид. наук із спец. 12.00.02 / Я. В. Чистоколяний. – К., 2005. – 204 с.
7. Рощина І. Структурні елементи норм кримінального права та їх ефективність у запобіганні злочинам / І. Рощина // Часопис Академії адвокатури України. – №6. – 2010. – С. 1-7.
8. Назимко Є. С. Місце кримінального права в системі права України: аксіологічний аспект / Є. С. Назимко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – №3 (46). – 2011. – С. 191-200.
9. Цивільне право України: [Підруч. у 2-х т. – Т. 1] / [за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасібо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького]. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.
10. Кодифікація приватного (цивільного) права України / [за ред. А. Довгерта]. – К.: Укр. центр прав. Студій, 2000. – 336 с.
11. Сібілов М.М. Цивільно-правовий договір у механізмі правового регулювання у сфері приватного права / М. М. Сібілов // Проблеми законності. – 2003. – Вип.58. – С.47-53.
12. Цивільний кодекс України: [Коментар]. – Х.: Одиссей, 2003. – 856 с.
13. Погрібний С. О. До питання про визначення норм цивільного права / С. О. Погрібний // Проблеми законності.– 2010. – Вип.109. – С.84-93.
14. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 895 с.